

До 70-річчя визволення України від нацистських окупантів

За рік до Перемоги

Травень 1944 року став своєрідним вододілом у стратегічних наступальних діях радянських збройних сил. Після грандіозного весняного наступу настала оперативна пауза.

24

Валерій ГРИЦЬЮК, начальник Гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

Олександр ЛИСЕНКО, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАНУ, доктор історичних наук, професор

Тодішня воєнно-політична та стратегічна обстановка сформувалася в результаті наступу Червоної армії взимку та навесні й особливо успішних операцій на теренах України та початку бойових дій за лінією довоєнного кордону СРСР. На той час у Другій світовій війні брали участь 45 держав, укомплектованість їхніх збройних сил наближалася до максимальних показників. Наприклад, чисельність вояків тільки п'яти з них (СРСР, США, Великої Британії, Німеччини, Японії) перевищила 39 мільйонів осіб.

З повним навантаженням працювала економіка держав, котрі воювали. Зокрема, воєнні витрати Радянського Союзу становили понад половину річного бюджету країни. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що значну частку ресурсів доводилося спрямовувати на відновлення території країни, визволених від німецької та румунської окупації. Проте радянська економіка 1944 року спромоглася досягти максимальних показників у виробництві бойової техніки та озброєння: 29 тисяч танків та самохідних артилерійських установок (САУ); 40,2 тисячі літаків усіх типів; 4,86 мільйона одиниць стрілецької зброї; 47,3 тисячі гармат і мінометів [1]. При цьому за перше півріччя до військ надійшло 14 тисяч танків та САУ, 16 тисяч літаків, 26 тисяч гармат калібрів 76 мм і більше [2]. Мілітаризована економіка Німеччини в першій половині 1944 року також досягла піку своїх можливостей і за основними показниками кінцевого виробництва військової продук-

ції перевищила на 30%–50% аналогічний період 1943 року. За цей час з підприємств Німеччини до військ надійшло 8,6 тисячі танків, 17,2 тисячі літаків, 20,5 тисячі гармат [3].

На кінець травня 1944 року в радянських збройних силах перебувало більш як 9 мільйонів військовослужбовців. До бойових дій були залучені польські, чехословацькі, румунські, югославські та французькі з'єднання і частини, що загалом налічували понад 100 тисяч солдатів і офіцерів. У Німеччині на той час до зброї залучили 9 мільйонів 365 тисяч осіб. Крім того, війська союзників Гітлера налічували 2,7 мільйона вояків. На озброєнні нацистської коаліції в Європі перебувало більш як 146 тисяч гармат і мінометів, 13 тисяч танків та штурмових гармат, 7,7 тисячі бойових літаків. Основні сили та засоби гітлерівське командування сконцентрувало на Східному фронті, де було задіяно до 60% особового складу та бойової техніки вермахту [4].

Незважаючи на нищівні поразки на Правобережній та Південній Україні, в Берліні все ще плекали надію на сприятливий для Німеччини перелом у

війні. В оточенні фюрера причини невдач прагнули списати на суворі зимові умови й сподівалися виправити становище на фронті влітку 1944 року. Зокрема, планували завдяки стійкій обороні на Східному фронті не допустити подальшого просування Червоної армії та запобігти відкриттю другого фронту, домовившись із американцями й британцями. Однак, прогнозуючи дії Червоної армії, у ставці фюрера прорахувалися. Там вважали, що радянське верхове командування продовжуватиме докладати найбільших зусиль на південно-західному та південному напрямках, де тоді зосереджувалися основні рухомі сили – усі шість радянських танкових армій. Отож насамперед посилювали групи армій «Південна Україна» та «Північна Україна». Цим прорахунком вдало скористався Генеральний штаб Черво-

Бойова підготовка напередодні наступальної операції (травень 1944 р.)

І. Д. Черняхівський – наймолодший генерал армії і наймолодший командувач фронтом в історії Радянських Збройних Сил.

ної армії, який запланував завдати головного удару в Білорусії.

А на ділянці радянсько-німецького фронту, яка проходила теренами України, Румунії та Молдови, відносний спокій тривав до середини літа. Обидві сторони, виснажені попередньою кампанією через надлюдські зусилля в зимові морози та весняне бездоріжжя, не вдавалися до активних дій. Та затишшя було оманливим: радянська сторона накопичувала сили й готувалася до рішучого наступу. У Берліні це усвідомили, тому й продовжували утримувати в Західній Україні та Румунії значні сили, попри гостру потребу в них на інших ділянках фронту.

На той час уже помітно вдосконалилося радянське військове мистецтво, зокрема підвищився рівень стратегічного та оперативного планування. У збройних силах формувалася плеяда порівняно молодих офіцерів та генералів, які репрезентували нову генерацію полководців. Найяскравішою постаттю з-поміж них був наймолодший генерал армії Іван Черняхівський. Радянські воєначальники дедалі частіше демонстрували далекоглядність і широту мислення, рішучість, ініціативність, уміння знаходити нестандартні рішення в складних ситуаціях.

Водночас у Червоній армії, на жаль, продовжувала панувати прикра тенденція, а саме: не рахуватися зі втратами, коли треба вирішити поставлене завдання. Напевно, тому бійці 1-го Українського фронту нарікали: «Німці краще кинуть десять автомашин на танки, а людей збережуть, а в нас із солдатами не рахуються» [5].

Для поповнення лав армії не тільки відкривалися військомати на визволених територіях, а й проводилися мобілізації безпосередньо військовими частинами у фронтовій зоні. Це був строкатий за віком, життєвим досвідом,

культурно-освітнім рівнем, військовою підготовкою контингент новобранців. Ось характерний приклад. Серед 17 797 призваних у травні-червні з Кіровоградської та Одеської областей до 5-ї гвардійської армії 1-го Українського фронту налічувалося 13 473 українці, 2907 росіяни та представників інших національностей. Більш як половина з них до того не служили в армії, 7811 перебували в оточенні та полоні й лише 5009 були навчені військової справи [6].

Значні втрати серед особового складу польових командирів нижчої ланки зумовили необхідність у систематичному поповненні офіцерського корпусу. Радянське командування зуміло організувати навчання, і армія регулярно отримувала свіжі офіцерські кадри. Однак їхній професійний рівень був невисоким. Так, у 109-й гвардійській дивізії ударної армії 3-го Українського фронту у травні 1944 року вищу військовою освіту мали 2 % командирів з 710, закінчили військові училища – 38 %, прискорені військові курси – 50 %, не мали військової освіти – 10 % [7].

Були серед поповнення негативно налаштовані до більшовицького режиму, а дехто не тільки поділяв ідеї українського самостійницького руху, а й брав активну участь у боротьбі за Українську соборну суверенну державу. Багато хто взагалі не бажав брати зброї та ризикувати здоров'ям і життям, адже війна, як тоді здавалося, майже закінчилася. Враховуючи антирадянські настрої значної частини призовників, їхнє тривале перебування на окупованих гітлерівцями територіях, вплив ОУН та УПА, Головне політичне управління ще 18 квітня надіслало начальникам політуправління військових округів директиву № 3 про посилення виховної роботи серед червоноармійців, мобілізованих у Західній Україні. Документ містив рекомендацію проводити політичні заняття з цим поповненням не двічі на тиждень, як це передбачалося відповідним наказом, а чотири рази на тиждень по 1 годині [8].

У Радянському Союзі особливо значення надавали кінопропаганді. 29 травня 1944 року Головне політичне управління видало директиву начальникам політуправлінь про перебудову роботи фронтових кіногруп та військових кінооператорів. У документі зазначалося, що 15 травня ЦК ВКП(б) розглянув питання «Про виробництво кіножурналів та документальних фільмів». Найвище партійне керівництво констатувало, що Комітет у справах кінематографії незадовільно керував виробництвом кіножурналів, частина з яких «дає спотворене, неправильне уявлення про наступальні дії Червоної армії. У кіножурналах не відображені справжня сила і розмах наступу наших військ, не показані героїзм та бойова майстерність наших воїнів, могутність радянської військової техніки. Великі операції Червоної армії не зрідка зво-

дяться до малозначних епізодів, а дії артилерії, танків та авіації не згадуються». Кіножурнал про наступ радянських військ у Криму взагалі не випустили на екран через низьку якість. У ньому не був показаний прорив потужної лінії німецької оборони, вмілий та стрімкий маневр радянських військ у Криму». З метою покращення ситуації ЦК ВКП(б) ліквідував Головне управління кінохроніки, Центральну студію кінохроніки реорганізував у Центральну студію документальних фільмів, підпорядкувавши фронтові групи кінооператорів дирекції ЦСДФ. Крім того, для режисерів і військових кінооператорів запроваджувалася заохочувальна оплата, їх та їхні сім'ї прирівняли до військовослужбовців за пенсіями й допомогою в разі загибелі чи втрати працездатності. У руслі цих рішень Головне політуправління вказувало начальникам політуправлінь фронтів на необхідність створення належних умов для роботи фронтових кіногруп, а також суворого контролю їхньої діяльності, заохочення енергійних і творчих і покарання недбалих [9].

Якщо ситуацію на території України можна назвати своєрідним «затишшям перед бурєю», то на решті театрів воєнних дій улітку 1944 року розгорнулося масштабні події. Активізація зусиль союзників антигітлерівської коаліції засвідчувала остаточний крах надій вермахту на перехоплення стратегічної ініціативи. 6 червня розпочалося англо-американське вторгнення в Нормандію, і відтоді Гітлеру довелося вести війну на два фронти. Крім того, у червні-липні 1944 року розгорнувся потужний наступ радянських військ у Білорусії (операція «Багратіон»). Становище нацистської Німеччини стрімко погіршувалося. З'явилися очевидні ознаки того, що Друга світова війна наближається до завершення.

Список використаних джерел

1. Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное издание. – М.: Вече, 2009. – С. 333.
2. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945: В 6 т. – Т. 4. – М.: Воениздат, 1962. – С. 108.
3. Там само. – С. 115.
4. История Второй мировой войны 1939–1945 гг.: В 12 т. – Т. 9. – М., 1978. – С. 16–19.
5. Гриневич В.А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.). – К., 2007. – С. 366.
6. Там само. – С. 368.
7. Там само. – С. 367.
8. ЦАМО РФ. – Ф. 32, оп. 920265, спр. 8, арк. 44; Русский архив. Великая Отечественная. Главные политические органы Вооруженных Сил СССР в Великой Отечественной войне 1941–1945. Док. и материалы. – Т. 17. – 6 (1–2). – М., 1996. – С. 272.
9. Там само. – С. 277–278.